

De teknologiske gigantene samler inn data om oss, som inneholder mer enn de trenger for å forbedre tjenestene. Illustrasjon: Mooi Design/Shutterstock.

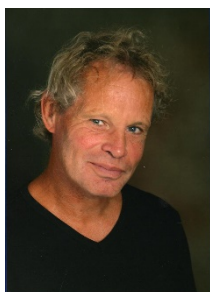
16.

Hvor blir det av overskuddsdataene?

Å stjele ditt privatliv

Øyvind Andresen og Runar Skagestad

Visste du at Facebook samler alle data om deg og ditt privatliv og legger dem inn i en skjult database som heter Hive? All din aktivitet på Facebook registreres, det samme gjør informasjonen fra enheter eller tredjeparts nettsider der du har vært inne. Lenge ble dette ansett som verdiløst avfall eller «dataeksos», også av Facebook, men nå har det fått betegnelsen «adferdsoverskudd», og analyseres og selges videre til høystbydende.

Øyvind Andresen er pensjonert lektor og lærebokforfatter, tidligere 14 år som prosessfagoperatør på Hydros klorfabrikk på Rafnes, seinere 26 års undervisning i videregående skole (norsk, historie og samfunnsfag). Han har drevet bloggen andresensblogg.no siden 2015, og er nå med i redaksjonen for nettstedet Argument Agder. Han har skrevet en rekke tekster gjennom siste tiårene, publisert i trykte og digitale medier, med temaer om undervisning, digitalisering, økonomi, historie, litteratur og kunst.

Runar Skagestad er utdannet sivilingeniør i fysikk og matematikk fra NTNU Trondheim, med spesialisering innenfor industriell matematikk og statistikk. Han har siden 2018 arbeidet med programvareutvikling og IT-konsultasjon for store norske institusjoner, blant annet med prosjekter innenfor personvern, IT-sikkerhet og maskinlært risikobasering.

Mange har glede av Facebook, både til privat og offentlig kommunikasjon. Det er ikke minst et viktig medium for politiske aktivister. Det er gratis. Men det er lett å glemme at Facebook har en skjult side: De gjemmer dine personlige data i en database der du aldri får innsyn.

I desember 2016 fikk Facebook en forespørsel fra den belgiske matematikeren og databeskyttelsesaktivisten Paul-Olivier Dehaye. Han ønsket å få utlevert alle dataene som Facebook hadde samlet inn om ham. Dehaye måtte etter hvert bringe saken inn for den irske databeskyttelsekommisjonen (Facebooks europeiske hovedkvarter ligger i Irland, av skattemessige årsaker).

I mars 2018, femten måneder etter å ha sendt anmodningen, mottok Dehaye endelig en e-post fra Facebooks «Private Operations Team». Han fikk vite at informasjonen han var ute etter, «ikke er tilgjengelig gjennom selvbetjeningsverktøyene våre», men var lagret i *Hive*, Facebooks «registreringsområde» der informasjonen lagres til «dataanalyse» og holdes atskilt fra «databasen som driver Facebook-siden». Bedriften insisterte på at det ville skape «enorme tekniske utfordringer» å få adgang til disse dataene. «Disse dataene», skriver bedriften, «brukes altså heller ikke direkte i forbindelse med den offentlige Facebook-siden som brukerne opplever».

I *Hive* kartlegges alt om deg. Det betyr at Facebook har innsyn i alt i ditt liv: din seksuelle orientering, etnisitet, religiøse og politiske holdninger, lykkefølelser, utdanning, bruk av vanedannende stoffer, alder og kjønn – og ditt nettverk. All din aktivitet på Facebook registreres, og det samme gjør informasjon fra enheter eller tredjeparts nettsider der du er logget inn via Facebooks innloggingstjeneste.

Facebook analyserer dataene i *Hive* og selger dem videre til sine kunder. Disse kundene er kommersielle aktører som vil selge oss diverse produkter, men det er også offentlige og private institusjoner og organisasjoner. Edward Snowden avslørte i 2013 at blant annet Facebook ga informasjon til amerikansk og britisk etterretningsvesen.

Facebook har over to milliarder brukere globalt, og deres meldingsapp WhatsApp har over én milliard brukere. Facebooks eier Mark Zuckerberg markedsfører mediet på denne måten: «I dag krever fremskrittet at menneskeheten finner sammen, ikke bare som storbyer eller nasjoner, men også som et verdensomspennende fellesskap ....» Facebook ser for seg at de skal lede denne nye fasen i samfunnsutviklingen. I 2010 proklamerte Zuckerberg for øvrig at Facebook-brukere ikke lenger kunne forvente å ha noe privatliv.

Adferdsoverskudd

De dataene Facebook gjemmer i databasen *Hive*, er eksempel på et adferdsoverskudd som selges på et adferdsmarked. Dette er grunnleggende begreper som er utviklet av Harvard-professor Shoshana Zuboff i hennes epokegjørende bok *Overvåkingskapitalens tidsalder*.¹ De teknologiske gigantene samler inn data fra oss som de bruker til å forbedre tjenestene sine. Men i prosessen får de også inn ekstra opplysninger om oss, som de selger videre.

Zuboff definerer adferdsoverskuddet som de dataene som de teknologiske gigantene samler inn om oss og som inneholder mer enn de trenger for å forbedre tjenestene, altså det Facebook selv sier:

---

¹ Zuboff, S. (2020), *Overvåkingskapitalens tidsalder*, Spartacus (ISBN 9788243013483).

«brukes altså heller ikke direkte i forbindelse med den offentlige Facebook-siden som brukerne opplever».

Det var da Google rundt århundreskiftet oppdaget at adferdsoverskuddet kunne brukes kommersielt, at overvåkingskapitalismen fikk et gjennombrudd. Til da hadde de ekstra dataene som ikke ble brukt til å forbedre tjenestene til brukerne, blitt sett på som et avfallsprodukt: «dataeksos».

Google var på det tidspunktet en liten bedrift i Silicon Valley som holdt på å gå konkurs. De er i dag et av verdens største selskaper på linje med de fire andre teknologigigantene Apple, Amazon, Microsoft og – Facebook. Og de lever i stor grad av adferdsoverskuddet.

"Internett vil forsvinne"

På et debattmøte i Davos i Sveits i 2015, i regi av rikmannsklubben World Economic Forum, tok tidligere konsernsjef i Google, Eric Schmidt, ordet og sjokkerte publikum ved å spå Internettets snarlige undergang. Han nølte ikke med å hevde at *«det vil være umåtelig mange IP-adresser [...], så mange enheter, sensorer, bærbare ting, interaktive ting at man ikke engang vil merke det. Det vil være rundt oss overalt. Forestill dere å gå inn i et rom som reagerer dynamisk.»*

Det er ikke Internettets opphør Schmidt siktet til, men heller en utvikling av «tingenes Internett» som gjør at vi vil leve under en allestedsnærværende databehandling. Internett vil være så ubemerket som luften vi puster inn. Men mens luften vi puster inn er livgivende, vil den totale overvåkinga være en trussel mot det frie mennesket.

Figur 16.1 Total overvåking er en trussel mot det frie mennesket. Foto: Trismegist san/Shutterstock.

I dag skal alt være «smart» – fra telefoner, klokker, biler, byer til røykvarslere og brødrister. Felles for disse gjenstandene er at de kontinuerlig sender data videre til databaser om vår adferd og også i tilfeller hvor du som bruker ikke har blitt opplyst om det. Eksempelvis ble det ved en tilfeldighet avdekket at hjemmesikkerhetssystemet Nest hadde en innebygget mikrofon. Denne var ikke å finne i noen produktbeskrivelse, og da produsenten Google ble konfrontert med dette, reagerte de med å spille overrasket. Det Google unnlot å nevne, var at adferdsoverskuddet som blir generert fra slike enheter, er en essensiell råvare i deres kjernevirksomhet.

Det samme er informasjon om hvor du har befunnet deg, hva du har skrevet i et søkefelt og deretter visket ut, klokkeslettet du er ute av huset om morgenen, hvilke videoer du ser på eller skroller forbi, og hvem du er sammen med på bilder.

Programvare analyserer ansikter, stemmer, bevegelser, kropper og tanker, fanget inn i ufattelig små og skjulte sensorer i telefonen og i andre «smarte» dingser. Algoritmer behandler ansiktsuttrykk slik at følelser oppdages og legges ut på nettet i sanntid, sekund for sekund, og gjør det mulig å predikere hvilke annonser du er mest mottakelig for, og det nøyaktige klokkeslettet for når det er mest effektivt å vise dem.

I nær fremtid kan det bli vanlig med datachips sydd inn under huden, knyttet til trådløse nettverk. Eric Schmidt og Sebastian Thrun, tidligere leder i Google X Lab, skriver sammen: «*La oss slutte å få panikk over «kunstig intelligens».* De fremhever den «*avgjørende forståelsen at AI skiller seg fra menneskers normale måte å leve på*». Det er nødvendig at mennesker blir mer som maskiner.

Advarer mot teknologideterminisme

Igjen og igjen gjentar Zuboff disse grunnleggende spørsmålene: «*Hvem er det som vet? Hvem er det som bestemmer? Hvem er det som bestemmer hvem som bestemmer?*» Den teknologiske utviklingen går ikke på skinner. Den er fremmet av mennesker, overvåkingskapitalister, som ikke vil fremme vår velferd, men bruke våre liv som råmateriale. Den teknologiske utviklingen kunne gått i en annen retning, under andre samfunnsmessige forhold, og tjent menneskeheten i stedet for et lite mindretall investorer.

Overvåkingskapitalismen vokste frem i en tid der det ikke var politisk vilje til å regulere markedskreftene, inklusiv de store teknologiske gigantene. De kunne bare ta seg til rette uten vår tillatelse. Sjøkket etter 11. september 2001 skapte frykt og gjorde at folk godtok mye mer overvåking.

Dette kan sammenlignes med inngangen til den industrielle revolusjonen, da barn ble utnyttet i fabrikkene og lovreguleringen av barnearbeid kom mange tiår etterpå. På samme måte er også teknogigantenes overvåking et nytt fenomen, og reguleringene gjennom lover «sleper» etter.

Zuboff skriver i introduksjonen til boken sin:

«Overvåkingskapitalistene vet alt om oss og opererer samtidig selv på en måte som er laget for å holdes i det skjulte for oss. De akkumulerer enorme felter av ny kunnskap fra oss, men ikke til oss. De forutsier fremtiden vår av hensyn til andres utbytte, ikke vår velferd. Så lenge overvåkingskapitalismen får utvikle seg videre, vil det å eie påvirkningsmekanismer overskygge eierskapet til produksjonsmidlene som hovedkilde til rikdom og makt i det nye århundret.»

Den store andre

Det er viktig å forstå at denne overvåkingen vi her snakker om, er noe helt annet enn den politiske overvåkingen av kommunister og venstreorienterte under den kalde krigen. Denne nye overvåkingen utføres ikke av Big Brother, men av Big Other, «Den store andre».

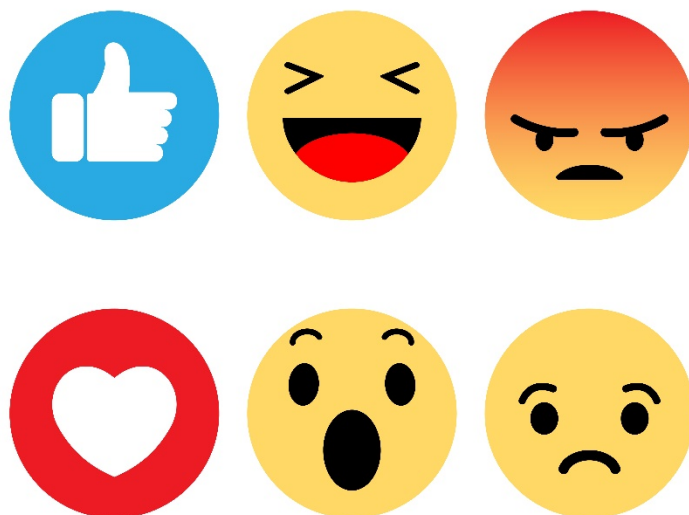
Shoshana Zuboff oppsummerer det slik i sin bok: «*Man vil huske at Eric Schmidt fra Alphabet/Google i 2015 vakte oppstandelse ved å svare på et spørsmål om internetts fremtid med ordene: 'Internett vil forsvinne'. I virkeligheten mente han at 'Internett vil forsvinne inn i Den store andre'.*

Hun skriver videre: «En gang forbandt man makt med eierskap til produksjonsmidlene, men i dag identifiserer vi den med eierskap til de adferdspåvirkende midlene som er Den store andre.»

Også i dag er selvsagt eierskap til produksjonsmidlene viktig i mange bransjer, men Zuboff har et sentralt poeng. Selskaper som Uber eier ingen taxier, Airbnb eier ingen leiligheter, Amazon eier nesten ingen detaljistbutikker, Google/YouTube eier ingen videoer. Verdens største formidler av innhold eier ikke noe innhold selv.

«Like-knappen» som belønning og straff

Zuboff kaller livssynet til teknogigantene for «radikal likegyldighet». Hun utnevner den amerikanske psykologen B.F. Skinner til ideologen bak overvåkingskapitalismen, selv om han døde før den digitale revolusjonen fikk sitt gjennombrudd. Skinner er kjent for sine forsøk med rotter i boks, den såkalte Skinner-boksen. Han var en radikal behaviorist som mente at menneskets frihet er en illusjon. Han betraktet privatliv og personvern som et problem som måtte løses med teknologisk fremgang. Etter hans død har hans visjoner om adferdspåvirkning slått igjennom. Vi er som Skinners rotter i boksen, som manipuleres av belønning og straff, og våre handlinger forutses på samme måten.

Figur 16.2 Vi manipuleres av belønning og straff. Illustrasjon: DiA99/Shutterstock.

I dag er det ikke minst «like»-knappen som straffer og belønner oss gjennom en type sosial kontroll. «Et oppslag uten likes var ikke pinlig for en selv. Det var en slags offentlig uthengning», skriver Zuboff. Det fører også til at mange ikke tar blikket vekk fra skjermen, fordi de ønsker anerkjennelse – et grunnleggende menneskelig behov. Og det er det overvåkingskapitalistene vil. Vi blir skjerm-slaver.

Zuboff innleder boken sin med å skrive om hvordan den greske helten Odyssevs etter slaget ved Troja søkte hjem til kona si, Penelope, der han kunne finne hvile og ro og en fremtid. Zuboff skriver i presentasjonen av boken sin:

«Det ligger i menneskets natur at hver eneste reise, hver eneste hjemløshet setter i gang leting etter et hjem. Nostos, det å finne hjem, er et av våre dypeste behov; det fremgår tydelig av den prisen vi er villige til å betale for det. Det er snakk om en universell, felles lengsel etter enten å vende tilbake til det stedet vi har forlatt, eller å finne frem til et nytt hjem, der våre håp for fremtiden kan bygge rede og vokse. Vi gjenforteller fortsatt Odyssevs' reiser og minnes hva menneskelige vesener vil holde ut for å kunne nå tilbake til egen kyst og gå inn sin egen dør.»

Skal vi mennesker fungere i et sosialt spill med andre, må vi ha et hjem der vi kan trekke oss tilbake uten innsyn fra fremmede. Derfor er det en misforståelse når mange neglisjerer overvåkinga ved å si: «Jeg har ikke noe å skjule». Zuboff skriver at den psykologiske sannheten er: «Hvis du ikke har noe å skjule, er du ingenting».

I praksis er det nok svært vanskelig å skape seg et hjem fritt for innsyn, uten at det først foreligger et stort politisk reformarbeid. Det er likevel mange grep du som privatperson kan ta for å gjøre det vanskeligere for overvåkerne. Det første og viktigste er å være grunnleggende kritisk til alle nye ting du drar inn i heimen. Betegnelsen «smart» bør du i hodet ditt erstatte med «spion». Du bør være bevisst på at din telefon eller smartklokke hele tiden tar opp lyd, lokasjon og andre sensordata. Et annet grep du kan gjøre, er å benytte VPN-tjenester, noe som gjør det vanskeligere å overvåke hvilke nettsider du besøker, eller hvilket innhold du strømmer.

I Norge er våre private data under beskyttelse av lovverk som GDPR. Her reguleres blant annet hvordan bedrifter skal håndtere de dataene som vi selv har gitt dem. Som vi har sett, er imidlertid dataene som utgjør adferdsoverskuddet, av en helt annen karakter; det er data som har blitt samlet inn om oss uten vår viten. Slike data omfattes ikke av GDPR og er i dag uten regulering overhodet.

Hvis vi først skal kunne forstå det helt nye, for å kunne utfordre det, krever det også nye observasjoner, analyser og begreper. Å bekjempe overvåkingskapitalismen krever kunnskap og bevissthet om hva vi står overfor.